

ТЕМА 8. КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В СУЧАСНОМУ СВІТІ.

1. Сучасні геополітичні моделі.

2. Спільність інтересів у міжнародних відносинах і забезпечення глобальної безпеки.

Рекомендована література: [53, 55, 57, 76, 77]

1. Сучасні геополітичні моделі

Сутність геополітичного моделювання. Сучасні підходи до геополітичного моделювання. Реалізація геополітичного підходу до аналізу проблем забезпечення національної безпеки не є самоціллю. Такий підхід відкриває можливість геополітичного моделювання сучасного світу. На основі аналізу геополітичних моделей світу дослідники прогнозують основні тенденції розвитку системи міждержавних відносин, виявляють головні конфронтаційні вузли в ній і формують уявлення як про глобальні геополітичні загрози, так і про конкретні загрози національним інтересам держав, породжуваних певними геополітичними процесами.

Сутність геополітичного моделювання полягає в структурному і генетично функціональному поданні світового простору, а також в описі фундаментальних характеристик структури світу і параметрів функціональності елементів даної структури.

Британський вчений Х. Маккіндер створив одну з класичних геополітичних моделей світу. Він виділив в ній два головні елементи, що становлять структурну організацію світу: континентальну і океанічну півкулі. Ця бінарна структура світу в основі своїй носить конфронтаційний характер, відбиваючи початкову, глибинну геополітичну дихотомію суші та моря.

В якості визначального елемента континентальної півкулі Маккіндер виділяє «Світовий острів», що включає, за його поданням, Азію, Африку та Європу. Весь планетарний простір Маккіндер структурує наступним чином. У центрі «Світового острова» розташовується «осьовий регіон», «серцевинна земля» або «хартленд» (heartland). Цю землю Маккіндер ототожнював з поняттям «Росія». Далі розташовується «внутрішній півмісяць», «окраїнна земля» (rimland). Ця територія збігається з береговими просторами Євразійського континенту. За нею тягнеться так званий «зовнішній півмісяць», що представляє собою частину простору, віддалену від материків «Світового острова».

Функціональні характеристики своєї моделі Маккіндер описує в такий спосіб. Самим вигідним географічним положенням для держави, на його думку, є центральне, серединне, з планетарної точки зору, положення. Таке положення займає територія, розташована в центральній частині «Світового острова», що збігається в основному з межами Росії. Глобальна геостратегія, у поданні Маккіндера, ґрунтується на наступних трьох функціональних максимах:

- Хто управляє Східною Європою, той керує «харт-Ленд»;
- Хто управляє «хартлендом», той керує «Світовим островом»;
- Хто управляє «Світовим островом», той керує усім світом.

Геополітична модель Маккіндера була представлена їм в 1904 р. в доповіді «Географічна вісь історії». У 1919 р. і в 1943 р. дослідник переглядав і уточнював свою модель, особливо в частині визначення меж «хартленда». Відбувалося це, цілком ймовірно, під впливом двох світових воєн, свідком яких довелося стати вченому. У 1919 р. Маккіндер розширив межі «хартленда», включивши в нього Центральну і Східну Європу - на заході, Тибет і Монголію - на сході. Необхідно відзначити, що точно зафіксованих кордонів «хартленда» Маккіндер не визначав. У 1943 р. він виключив зі складу «хартленда» територію Східного Сибіру, розташовану на схід річки Єнісей. Цю територію Маккіндер назвав «lenaland», за назвою ріки Лени. На думку Маккіндера, цей слабо-заселений, багатий природними ресурсами простір могло бути включено в зону берегового простору і використано морськими державами проти «хартленда».

Відображаючи факт військово-політичного союзу СРСР, США, Великобританії і Франції, Маккіндер в 1943 р. також об'єднав «хартленд» з Північною Атлантикою, що включає «Міжконтинентальний океан» (північна частина Атлантичного океану) і його «басейн» у складі Західної Європи та Англо-Америки з країнами Карибського басейну (використовується термінологія Маккіндера). Цей простір він розглядав, як опорний елемент планети, відділений від іншого опорного елемента, і можливого в майбутньому, в якості противаги першій, в складі Індії та Китаю.

Використовуючи дану модель, Маккіндер не тільки обґрунтовував необхідні напрямки британської геостратегії, пояснював динаміку міждержавних відносин у цілому, але й висловлював прогностичні ідеї про майбутній стан світу.

Таким чином, геополітичні моделі дозволяють побачити не тільки існуюче співвідношення сил між різними елементами геополітичної структури світу, але і пояснити ключові причини та напрямки експансії держав у контексті глобальної геостратегії.

У сучасних умовах завдання геополітичного моделювання вирішується на фундаменті базових принципів і підходів, розроблених у рамках класичної геополітики. Ці підходи в багатьох аспектах виявляють єдині принципи і певну спадкоємність. Проте їх все ж можна розділити на кілька напрямів. Так, наприклад, лектор Школи додаткових досліджень Бірмінгемського університету, фахівець у галузі політичної географії та геополітики Дж. Паркер виділяє шість таких основних напрямків. Такими, на його думку, є:

- Бінарністьський напрямок, в основі якого лежить принцип поділу світу між двома полюсами сили. Історично ці центри сили можуть змінюватися, стан же конфлікту і конфронтації залишається практично постійним. Найяскравішим представником бінарності, на думку Дж. Паркера, є Х.Маккіндер, який постулює історичну дихотомію сил моря і суші.

- Маржиналістський напрямок ґрунтується на ідеї, відповідно до якої справжній центр світової сили знаходиться на краю гігантської дуги, що огортає територію Євразії (Н. Спайкмен). В основі більшості світових конфліктів лежить прагнення периферійних держав контролювати всю дугу (або її частину) з її величезним населенням і ресурсами, а також центральним геостратегічним становищем.

- Трінарістський напрямок базується на положенні, що світовий геополітичний простір розділено між трьома головними центрами сили. Прикладом трінарістської моделі є розроблена на початку ХХ ст. ідея Середньої Європи, яка проголошувалася як новий центр сили, крім морської і континентальної сфер, здатний запобігти їх можливому двоїстому пануванню над світом.

- Зоналістський напрямок виходить з того, що природні центри світової сили розташовуються в помірних і субтропічних поясах Північної півкулі. Таким чином вважається, що клімат є вирішальним чинником у приреченні світових геополітичних структур.

- Нейтралістів напрямок ґрунтується на ідеї «центр - периферія» (І. Валлерстайн, Дж. Моделскі). Центр - це світовий політико-економічне ядро, що складається з розвинених західних країн. Центр експлуатує периферію і панує над нею. Периферія - це відсталі країни так званого третього світу. Існує також напівпериферія (країни, що розвиваються Східної Європи, держави геополітичного простору колишнього Радянського Союзу, Середземномор'я, Близький Схід). Панівні позиції Заходу підтримуються контролем над інтернаціональним капіталом, технологічною перевагою і силовою соціально-економічною структурою (ця структура представлена транснаціональними корпораціями), що забезпечує збереження впливу.

- Плюралістський напрямок виходить із заперечення існування природної монополії на силу у будь-якого регіону світу. Баується на твердженні про те, що історично центри світової сили зміщуються з одного місця в інше таким чином, що периферія поточного століття ставала ядром наступного століття.

Дані напрямки, як цілком правомірно вважає Дж. Паркер, не можна розглядати як систему застиглих принципів. Вони змінюються, доповнюються новими принципами. Більше того, вони не взаємно виключають одне одного. Паркер розглядає зазначені напрями як приватні і лише частково вірні пояснення, придатні для певних часових періодів. Проте в цих напрямках реалізуються і загальні принципи геополітичного аналізу, про які було сказано раніше. В силу цього, вони виступають в якості певної методологічної основи геополітичного моделювання взагалі.

Сучасне геополітичне моделювання в основному базується на дуже поширеному переконанні, згідно з яким на геополітичній арені, яка переживає глибоку трансформацію, все більш виразно проглядається боротьба двох взаємовиключних моделей: монополярного атлантизму і багатополлярної моделі.

Монополярна модель відображає прагнення США до домінування у світі. Найбільш яскраво ідеологія цієї моделі виражена американським

політологом З. Бжезинським. Він виходить з того, що в світі є єдина супердержава, в якості якої виступають США, уособлюють єдиний реальний центр сили. Америка, як вважає З. Бжезинський, займає домінуюче положення і має вирішальне значення в областях світової влади: у військовій галузі, в галузі економіки, в технологічній області і в галузі культури. Саме поєднання всіх цих чотирьох факторів, на його думку, робить Америку єдиною світовою наддержавою у повному розумінні цього слова.

Популярна геополітична модель спирається на реалії, що дозволяють помітити появу на геополітичній арені цілого ряду держав і регіонів, які поки що відстають за рівнем могутності від США, але, безсумнівно, вже є центрами сили. Враховуючи динаміку їх розвитку, можна припустити, що через 10-20 років США будуть змушені визнати ці центри сили і сам факт становлення багатопольної геополітичної моделі світу. Серед таких центрів сили дослідники називають Європейський союз, інтеграція в рамках якого зроблена західно-європейськими державами з метою забезпечення для себе можливостей протистояти викликам глобалізації. В якості центрів сили вже сьогодні розглядаються Китай, Індія, «нові індустріальні країни» (Таїланд, Малайзія, Сінгапур), Росія та інші держави і регіони.

Останнім часом у вітчизняній дослідницькій літературі досить активно пропагується ідея відродження геополітичної моделі біполярного світу, в якій атлантичному світу на чолі з США протистоїть євразійський світ на чолі з Росією, яка, будучи ядром Євразії, «географічною віссю історії», повинна стати ядром другого полюса. Формуючи другий полюс сили, Росія, на думку прихильників біполярної геополітичної моделі, повинна спиратися на військові альянси з Іраком, Іраном, Сирією, Лівією, по можливості з Китаєм та Індією, а також з православними Сербією, Болгарією, Грецією та Македонією.

Ідея подібної моделі виглядає реакційно і утопічно. Реакційність її полягає в тому, що вона оперує категоріями минулого, орієнтуючи на відродження протистояння США і Росії, поділ світу на дві протиборчі одна одній сили. Ідеологи цієї моделі намагаються реанімувати панслов'янські ідеї і з'єднати їх з фундаменталістським-мусульманським екстремізмом, припускаючи глобальне верховенство мусульманської цивілізації. Утопічність зазначеної моделі полягає в тому, що в сучасному світі неможливо створити глобальний полюс сили під прапором якої-небудь цивілізації. Конструктивний розвиток світового цивілізаційного процесу можливий лише шляхом співпраці та партнерства.

Найбільш поширеними в сучасних умовах є багатопольні геополітичні моделі. **Основними серед них є: модель шестиполюсного світу, модель цивілізаційного протистояння, модель західної цивілізації, яка протистоїть решті світу.**

Модель шестиполюсного світу найбільш яскраво проілюстрована відомим американським політичним діячем і дослідником Г. Кіссінджером. Він вважає, що новою характеристикою несформованого світового порядку є те, що Америка більше не може ні відгородитися від світу, ні панувати в

ньому. Світовий порядок ХХІ ст., на думку Г. Кіссінджера, визначатиметься тим, що його складовою частиною стануть, щонайменше, США, Європа, Китай, Японія, Росія і, можливо, Індія, а також безліч середніх і малих країн.

Відзначаючи особливості нового світового порядку, Г. Кіссінджер наголошує, що жодна з провідних країн, яким належить формувати такий порядок, не має ні найменшого досвіду існування в рамках багато державної системи. Ніколи раніше світовий порядок не створювався на базі настільки різноманітних уявлень, у настільки глобальному масштабі. Ніколи раніше не існувало порядку, який повинен поєднувати в собі атрибути історичних систем рівноваги сил із загальносвітовим демократичним мисленням, а також стрімко розвинутою сучасною технологією.

Модель цивілізаційного протистояння. Її автором є американський вчений С. Хантінгтон. Він вважає, що система міжнародних відносин у процесі еволюції пережила ряд етапів, які характеризуються послідовною зміною конфліктів між володарями, між націями, між ідеологіями. У сучасних умовах, на думку С. Хантінгтона, настає новий етап - протистояння цивілізацій.

В якості основних елементів моделі цивілізаційного протистояння С. Хантінгтон розглядає цивілізації: західну, православну, ісламську, конфуціанську (китайську), індуїстську, японську (тихоокеанську), латиноамериканську. Як можливу С. Хантінгтон виділяє також африканську цивілізацію. Цивілізаційні відмінності, на думку С. Хантінгтона, більшою мірою консервативні і менш здатні до змін, ніж відмінності економічні чи політичні. Тому зіткнення цивілізацій буде домінувати у світовій політиці.

Модель західної цивілізації, яка протистоїть решті світу. Ця модель (The West and The Rest), як зазначає А. Г. Дугін, є новим виразом загального принципу дуалізму таласократії і теллурократії, який залишається головною геополітичною схемою і для ХХІ ст.

Таким чином, необхідно відзначити, що вихідні принципи геополітичного аналізу дозволяють формувати різноманітні геополітичні моделі, що відображають ті чи інші аспекти загальної геополітичної ситуації у світі. Крім важливого гносеологічного значення, такі моделі виступають в якості основи формування геостратегії держави, спрямованої на забезпечення умов для реалізації її національних інтересів.

2. Спільність інтересів у міжнародних відносинах і забезпечення глобальної безпеки.

«Баланс сил» і «політика сили». Взаємозалежність світу і «баланс інтересів». Спільність інтересів як основа міжнародних відносин в третьому тисячолітті

Не викликає сумніву, що ті кардинальні зміни, які відбулися в світі, в окремих країнах, торкнувшись доль націй і народів, не могли не накласти свого відбитку на якості системи міждержавних відносин як цілісного утворення, не торкнутися її системних якостей, специфіки прояву законів функціонування та розвитку системи міждержавних відносин у цілому.

Ривок ряду держав за межі індустріального суспільства, крах світової системи соціалізму і все більш явно заявляють про себе міжцивілізаційні протиріччя і відмінності, з усією гостротою ставлять питання про необхідність виявлення нових, раніше розташованих на периферії або до пори прихованих якостей системи міждержавних відносин. Необхідно визначити їх вплив на процеси, пов'язані не тільки з взаємовідносинами держав, а й на процеси цивілізаційного розвитку та забезпечення глобальної безпеки.

У зв'язку з формуванням нової архітектури світу загострюється питання, пов'язане з проблемою зміцнення міжнародної безпеки і формуванням нової системи міжнародних відносин.

Зовнішньополітичні інтереси кожної держави визначаються, в першу чергу, потребами власного соціально-економічного розвитку, екстраполяція яких в сферу міжнародних відносин далеко не завжди відповідає власним потребам інших країн або системі міжнародних відносин в цілому. Внаслідок цього, в залежності від характеру взаємодії зовнішньополітичних інтересів різних держав, можна виділити наступні типи зовнішньополітичних інтересів різних суб'єктів системи міжнародних відносин:

- Непересічні інтереси, тобто інтереси держав, реалізація яких не зачіпає інтереси інших держав;
- Конфронтаційні інтереси - їх реалізація немислима без обмеження інтересів інших держав;
- Паралельні інтереси - в даному випадку реалізація зовнішньополітичних інтересів однієї держави йде в руслі інтересів іншої;
- Спільні (загальні) інтереси - їх реалізація можлива тільки на основі колективних дій двох і більше держав шляхом здійснення скоординованих дій;
- Розбіжні інтереси - як наслідок реалізації спільних інтересів у разі, коли подальші цілі не збігаються, але й не суперечать один одному.

Різноманіття типів зовнішньополітичних інтересів різних держав у системі міжнародних відносин припускало наявність різноманітних форм міждержавної взаємодії, які за великим рахунком слідували двома шляхами.

Перший шлях - це досягнення деякого балансу інтересів, що дозволяє в рівній мірі враховувати потреби різних держав (на основі паралельних, непересічних або спільних інтересів). Баланс інтересів лежав в основі формування союзів, угод про торгівлю і сприяв розвитку політичних, дипломатичних, економічних і культурних зв'язків, що забезпечують зближення народів, формування стабільної системи міжнародних відносин.

Разом з тим баланс інтересів, як правило, мав кінцеві просторово-часові рамки. Порушення балансу інтересів переводило стосунки між державами на інший рівень, в результаті чого руйнувалися договори, зв'язки між країнами і народами, і тоді на зміну дзвону кубків у міжнародних відносинах приходив дзвін мечів.

Прагнення до досягнення інтересів штовхало держави на руйнівні війни, в ході яких кожна сторона прагнула максимально підірвати військові, економічні та людські ресурси своїх супротивників, знижуючи тим самим ймовірність можливих відповідних дій. При цьому єдиним засобом реалізації зовнішньополітичних інтересів було нарощування власної мощі, на основі і за допомогою якої вирішувалися всі міжнародні проблеми.

Таким чином, з найдавніших часів сила стає не тільки постійно діючим фактором міжнародних відносин, а й знаходить досить широке обґрунтування в працях її ідеологів. У найбільш узагальненому вигляді дослідження ролі та місця сили як основного засобу у взаєминах держав знаходять своє розгорнуте втілення в працях вчених американської «школи політичного реалізму» Г. Моргентау і К. К. Норра. Саме Г. Моргентау є автором так званого залізного закону політики, суть якого в тому, що в усі часи силові відносини між державами були визначальними.

Авторству К. К. Норра належать дослідження, пов'язані з визначенням мощі держав, а отже, і їх можливостей щодо силового впливу на інші країни. Слідом за ними прикладними проблемами визначення сили держави займалися американські теоретики Розенау, МакЛелланд та ін. В основу їх досліджень покладена гіпотеза, згідно з якою можливості країни мають вирішальний вплив на результати її зовнішньої політики, а також рішення міжнародних конфліктів того чи іншого ступеня гостроти, які виникають внаслідок несумісності або не співпадання національних інтересів різних держав на міжнародній арені. У цьому плані вони оцінюють національні можливості по широкому спектру характеристик, таких як збройні сили, рівні технології та народонаселення, географічні фактори, природні ресурси, типи державного правління та ідеології. Проте їх прагнення розробити універсальну концепцію сили стикалося з цілим рядом складнощів, викликаних бажанням вийти на кількісний вимір сили (людські ресурси, армія, геополітичне положення тощо). Практика міжнародних відносин переконливо показала, що сила, втім, як і будь-яке інше соціальне явище, не може бути достатньо точно виміряна кількісно, але ми в змозі дати їй якісні характеристики, яких часто буває достатньо для визначення характеру силового впливу.

Для даної мети незамінним інструментарієм виступає системний підхід. Системний підхід до аналізу міжнародних відносин дозволяє визначити сутність і характер зв'язків між державами, а отже, закономірності функціонування держави в рамках цієї системи.

Будучи об'єктивно включеним в систему міжнародних відносин, яка, подібно будь-якій системі, виявляє тенденцію до самозбереження і розвитку, окрема держава змушена пристосовувати свої інтереси і цілі до об'єктивного стану системи міжнародних відносин і характеру сформованих у ній структурних зв'язків. Отже, система міжнародних відносин надає певний вплив на зовнішню політику держави, конкретні форми її прояву, які повинні в тій чи іншій мірі відповідати об'єктивним умовам, що склалися в системі міжнародних відносин в кожному конкретний історичний період її розвитку.

Таким чином, зовнішньополітична діяльність держави є похідною не тільки від власних потреб, інтерпретованих правлячою елітою в якості національного інтересу, але і від стану системи міжнародних відносин в цілому.

Основний закон функціонування системи міжнародних відносин закладений в принципі гомеостазиса, властивому будь-якій органічній системі само розвиватися і який проявляється у прагненні системи до самозбереження.

Забезпечення самозбереження системи досягається шляхом підтримання в ній динамічної рівноваги між різними, часто протилежними, устремліннями її елементів-держав. Існування певної рівноваги між державами є основою нормального функціонування всієї системи відносин.

Система міждержавних відносин належить до числа систем зі стихійним регуляційним механізмом, оскільки в ній відсутній будь-який єдиний орган управління, що дозволяє координувати і направляти дії окремих структурних елементів. Тому стан рівноваги в системі міжнародних відносин досягається шляхом зіткнення різних інтересів і супроводжуваних їх дії держав на міжнародній арені.

Прагнучи максимально реалізувати свої національні інтереси, правляча еліта посилює вплив сукупної могутності держави на систему міжнародних відносин або окремі вхідні в неї елементи і ланки. Ступінь та інтенсивність цього впливу визначається, з одного боку, внутрішніми потребами країни, з іншого - об'єктивним станом системи міжнародних відносин. Таким чином, в плані взаємодії держави з системою міжнародних відносин або її елементами правомірно вести мову про зовнішньополітичні сили держави, що представляють собою ступінь і інтенсивність впливу його сукупної потужності на систему міжнародних відносин або її окремі елементи.

Разом з тим сила держави в міжнародних відносинах не дорівнює його сукупній потужності, хоча і безпосередньо залежить від її рівня. У той же час з функціональної точки зору, зовнішньополітична сила держави націлена на вирішення економічних, політичних, військових та інших завдань у системі міжнародних відносин, тоді як сукупна потужність держави забезпечує, поряд з цим, внутрішньополітичний розвиток і функціонування країни.

Особливістю системи міжнародних відносин є те, що вона не тільки забезпечує зв'язок між державами, а й є об'єктом їх зовнішньополітичної діяльності. Кожна держава, переслідуючи свої специфічні інтереси на міжнародній арені, робить на неї певний вплив, будучи таким чином суб'єктом, носієм сили.

Значна кількість суб'єктів сили в системі міжнародних відносин зводиться в результаті до того, що кожна держава, переслідуючи на міжнародній арені цілком певні цілі і здійснюючи з їх позицій вплив на систему відносин або її об'єкти, в результаті отримує зовсім не ті результати, на які воно розраховувало. В даному випадку якраз і проявляється активна роль системи міжнародних відносин, яка забезпечує підтримання свого стійкого стану шляхом рівноваги, балансу сил. Тому фактором, що

забезпечує функціонування і розвиток системи міжнародних відносин, є не стільки зовнішньополітична сила держави, скільки рівнодіюча сила держав, включених в систему міжнародних відносин і які мають вплив на цю систему на її різних рівнях.

Динамічна рівновага системи міжнародних відносин ґрунтується на збалансованості двох суперечливих моментів. З одного боку, на мінливості її окремих елементів, тобто держав, які знаходяться в процесі безперервного економічного, політичного, соціокультурного розвитку, що визначає еволюцію їхніх національних інтересів і, отже, характер зовнішньополітичної діяльності. З іншого боку, на відносній стійкості зв'язків між державами, тобто структури системи міждержавних відносин.

Зауважимо, що принцип гомеостазису системи міжнародних відносин з властивим їй балансом сил відображає процес функціонування системи. Однак система відносин між державами знаходиться і в розвитку, який здійснюється саме через порушення балансу сил. Оскільки система міжнародних відносин є системою соціальною, то вона схильна до дії законів суспільного розвитку. Все це веде до руйнування сформованого балансу сил, зростанню конфліктності в інтересах держав та їх конфронтації, що саме по собі сигналізує про необхідність внесення коректив в характер структурних зв'язків системи. У разі якщо дані зміни суб'єктів системи міждержавних відносин не будуть вчасно відслідковані в зовнішньополітичній діяльності держав, міжнародний конфлікт може розростатися аж до вищих фаз напруженості - міжнародної політичної кризи і навіть міжнародного збройного конфлікту - війни.

У будь-якому випадку на одній із стадій міжнародного конфлікту відбувається перестановка сил, що відповідає сформованим реаліям системи міждержавних відносин, формується нова конфігурація балансу сил на різних рівнях системи міжнародних відносин, який забезпечує її стійке функціонування з урахуванням змін, що відбулися в елементах і структурі системи.

Таким чином, процес розвитку системи міждержавних відносин проходить послідовно через різні етапи шляхом порушення балансу сил, що супроводжується міжнародними конфліктами різної інтенсивності і подальшого його відновлення, але вже на основі нового характеру структурних зв'язків системи в цілому або на рівні окремих вузлів.

Отже, в системі міждержавних відносин постійно відбувається зіткнення двох тенденцій: тенденції до політичної стабільності (балансу сил) і тенденції до її порушення. Збереження політичної стабільності - це збереження системи міждержавних відносин у даному якісному стані, на рівні сформованого балансу сил. Порушення політичної стабільності - це крок у бік розбалансування системи міждержавних відносин, до переділу світу за допомогою воєн, з наступною її стабілізацією на якісно новому рівні балансу сил.

Детальний аналіз балансу сил як основоположного принципу у взаєминах між державами дозволяє зробити висновок, що рівновага сил не

тільки не сприяє зростанню політичної стабільності, запобігання війни, але навпаки, підспудно до неї підштовхує через розкручування спіралі гонки озброєнь, зубожіння мас, руйнування демократичних принципів державного устрою, перманентну «холодну війну» між державами. Тому життя зажадало нових, принципово інших підходів до проблеми безпеки, оскільки подальше уповання на баланс сил в ядерну епоху могло призвести тільки до загального знищенню.

Спільний пошук вітчизняних та західних вчених і політиків, стурбованих проблемою виживання людства в ядерний вік, привів до формування концепції «балансу інтересів» різних держав і народів, заснованої на наявності загальнолюдських, позакласових інтересів і отримала у нас назву «Нове політичне мислення».

Успіх ідей нового політичного мислення на рубежі 80-90-х рр. не випадковий, оскільки покладена в його основу концепція взаємозалежного, цілісного світу теоретично вірно відображала ситуацію до кінця ХХ сторіччя соціально-політичну реальність.

Перше теоретичне осмислення взаємозв'язку, цілісності світу прийшло ще в середині ХХ в. Саме в цей час взаємопов'язаність і взаємозалежність цілісності світу почала заявляти про себе екологічними кризами, що уразили більшість країн, появою ядерної зброї, здатної знищити мир на Землі, екологічними, демографічними, соціальними, духовними та іншими потрясіннями, які знехтували державні кордони. Тому «Маніфест Ейнштейна - Рассела», доповіді Римського клубу і, нарешті, нове політичне мислення - все це результат теоретичного осмислення процесу становлення економічної, соціально-політичної та культурної цілісності світу, що проявився, насамперед, у посиленні взаємозалежності, взаємопов'язаності держав і народів. Таким чином, нове політичне мислення стало як система науково обґрунтованих поглядів на шляхи і способи забезпечення виживання людства, розділеного політиками й ідеологами в ядерний вік.

Коли ми вказуємо на згубність для світової спільноти можливої ядерної війни, на непередбачувані наслідки екологічних криз, то швидше маємо справу не з причиною, а з наслідком процесу формування цілісного світу. Самі ж причини формування світового соціуму набагато глибше і лежать в спільності походження людини, в спільності матеріального і духовного виробництва, в спільності історичних доль всього людства.

Цілісність сучасного світу проявляється не тільки в наявності глобальних екологічних проблем, сформованості цілісної системи міждержавних відносин та глобалізації економіки. Вона також проявляється і в спільності духовних, культурних проблем, що стоять перед різними державами. Завдання збереження духовності, моральності, загальнолюдської культури виходить далеко за рамки державних кордонів.

Взаємозалежність, цілісність світу полягає і в тому, що криза цивілізації, глобальні проблеми не можуть бути вирішені не тільки в рамках однієї країни або групи країн, але і в рамках окремо взятої суспільно-економічної формації. Ні існував коли соціалізм, ні капіталізм у всіх його

модифікаціях, не були ізольованими частини світу, і тому залишалися приреченими на спільне співіснування і, отже, на вирішення поставлених перед ними проблем спільними зусиллями.

З точки зору міждержавних відносин баланс інтересів - це не підпорядкування інтересів інших країн своїм інтересам, а здатність включити їх інтереси у свої власні. Іншими словами, баланс інтересів можливий на основі спільних потреб, спільних як для різних держав, соціально-політичних систем, так і для різних соціальних верств і груп, що складають ці держави.

Які ж потреби на той період представлялися загальними, що дозволяють сформувати міждержавні відносини на основі принципу балансу інтересів?

Основна потреба - збереження роду людського. Запобігання ядерної війни, всесвітньої екологічної катастрофи, які стоять над національною, класовою, релігійною та будь-який інший ідеологією, безперечно, є потребами кожної людини і всього людства в цілому і присутні в інтересах різних держав.

Іншою нагальною потребою, яка, очевидно, властива всім країнам і народам, є подальший розвиток людини як представника роду *Homo sapiens*, яке можливе за допомогою накопичення та підвищення рівня культури, повсюдного поширення принципів загальнолюдської моралі і моральності. Дану потребу ми винесли на друге місце тому, що мораль і культура людини, в кінцевому рахунку, визначають зміст і ціль його життя. Єдність світового культурного процесу, навіть в умовах наявності різних цивілізаційно-культурологічних моделей, виступає об'єктивною основою для пошуку балансу інтересів в сучасному світі. Поза цього балансу інтересів неможливо говорити про культурному прогресі будь-якої нації і людства в цілому.

Поряд з прогресом культури, розвиток цивілізації немислимо поза прогресу матеріального виробництва, поза науково-технічного прогресу. Тому наявність всесвітнього господарства, інтернаціоналізованих економік також виступає об'єктивною основою формування балансу інтересів сучасних держав. Характер розвитку виробництва і ринку такі, що сьогодні жодна країна світу, навіть найбільша і найбагатша, не в змозі самотужки вирішити всі поставлені перед нею проблеми.

Разом з тим при наявності таких істотних об'єктивних передумов до формування системи міждержавних інтересів на основі балансу інтересів, мир продовжують роздирати протиріччя, не припиняються війни, не вирішено багато насущних питань.

Причини цього, мабуть, криються в тому, що процес формування глобального соціуму складний і суперечливий і знаходиться, на жаль, поки в стадії становлення. Внаслідок неоднорідності економічного, соціального, політичного, культурного розвитку далеко не всі держави і народи готові до усвідомлення новопосталих потреб, що диктуються логікою історичного розвитку, та найчастіше перед багатьма з них, зокрема перед країнами, що

розвиваються, стоять проблеми, які повинні були бути вирішені ще в минулому сторіччі або тисячолітті.

Разом з тим, звичайно, це не означає, що бідні країни вимкнені з світового процесу. Вони є активними суб'єктами системи міжнародних відносин. Але справа в тому, що в неї вони привносять свої інтереси і проблеми, якими розвинені країни вже давно перехворіли, що, природно, позначається і на процесі формування цілісного світу. Але це не означає, що процес відкинутий на сторіччя; соціальний час, особливо на порозі нового тисячоліття, не еквівалентний фізичному. І глобальні, загальнолюдські проблеми вже давно стоять перед багатьма країнами, що розвиваються і вимагають активної участі у їх вирішенні.

Таким чином, можна зробити висновок, що на етапі переходу від конфронтації до мирного співіснування двох систем нове політичне мислення, відображало реальний процес формування економічної, соціально-політичної та культурної цілісності сучасного світу як єдиного соціуму. Цілісний, взаємозалежний світ надає достатню кількість економічних, соціальних і культурних передумов для пошуку і формування балансу інтересів усіх країн і народів, що виступає в якості невід'ємної умови для прогресу цивілізації. Основні суперечності, які роз'єднують країни різних соціально-політичних систем, реально проявлялися у сфері ідеологізованої політики і переборні при наявності доброї волі з боку політичного керівництва і народів цих країн.

Концепція балансу інтересів певною мірою дозволила відсунути на задній план століттями домінуючу політику балансу сил і тим самим дозволила в найбільш драматичні роки ХХ сторіччя відвести світ від ядерної катастрофи.

При всіх позитивних теоретичних і практично-політичних результатах, які були досягнуті і могли бути досягнуті в подальшому, концепція балансу інтересів держав у системі міждержавних відносин мала значний сенс. Вона мала конкретне соціальне замовлення - теоретично обґрунтувати не тільки можливість, а й історичну необхідність спільного мирного співіснування різних за природою соціально-політичних систем: капіталізму і соціалізму. І коли мова йшла про баланс інтересів, то мався на увазі баланс інтересів саме цих двох світових систем, хоча не вхожі в їх орбіту країни, при цьому, теж враховувалися.

В даний час немає недоліку в теоріях і концепціях, які прагнуть пояснити суть подій, що відбуваються у світі і намітити певні тенденції його розвитку. Але для того щоб визначити ймовірний характер складу архітектури світу та перспективи розвитку системи міждержавних відносин у цілому, необхідно повернутися до витоків зовнішньої політики держав і визначальним її інтересам.

За визначенням класика політичної науки Н. Макіавелі, в основі будь-якої політики лежить прагнення до багатства і влади. Але вступ людства в постіндустріальну епоху докорінно змінило умови досягнення цієї мети, вклало новий зміст в саме поняття багатства і влади.

Багатство постіндустріального суспільства - це інформація в широкому сенсі слова, що сполучає в собі не тільки знання, технології, глобальні системи телекомунікацій, а й все те культурне середовище, включаючи кожна окрему людину, яка виробляє, реалізує і обмінюється інформацією, матеріалізує її в конкретних зразках техніки, мистецтва, споживчих благ і т.д. Це культурне середовище має тенденцію до розширення та інтернаціоналізації, зберігаючи при цьому свої державні кордони. Це багатство не може бути захоплено або завойовано. Спроба силою приєднати територію постіндустріального суспільства до будь-якої іншої національної території, буде рівнозначне її втраті, точно так само, як завоювання Рима варварами призвело до його руйнування. Тобто багатство постіндустріального суспільства може бути тільки інтегровано в більш спільний культурний простір подібного рівня розвитку, і тому сила для даних цілей неприйнятна.

Якщо ж говорити про владу в постіндустріальному суспільстві, то на зміну бюрократичному та адміністративному методам управління приходять конкурентно-забезпечене лідерство, яке передбачає опосередковане управління за рахунок впливу на характер процесів в суспільстві, координацію зусиль значної частини людей, корпорацій і держав. Таким чином, сила може призвести лише до руйнування сформованої системи управління, так як в її основі лежить знання, а не сила. Виходячи з цього сила як засіб збільшення багатства і влади в постіндустріальному суспільстві свою позитивну функцію виконати не в змозі. Сподіватися на те, що вдасться посилити свою владу за рахунок реалізації негативної функції сили, тобто шляхом руйнування інформаційних мереж, інфраструктури, технологічного циклу і т. п. навряд чи варто, оскільки в опонента завжди залишається ймовірність нанесення удару у відповідь.

Крім того, необхідно враховувати, що розвинені країни з їх високорозвиненою інфраструктурою дуже вразливі для відповідних дій навіть з боку невеликої та слабозвиненої країни. Недарма проблема міжнародного тероризму для них стала в ряд глобальних проблем сучасності. Таким чином, можна зробити висновок, що в умовах постіндустріального суспільства в якості засобу політики сила ірраціональна. Звідси зрозуміло, чому розвинені країни у відносинах між собою впродовж півстоліття обходяться без серйозних конфліктів. Національні інтереси вже настільки змішані між собою, що їх взаємодію в конфронтаційній формі не тільки мало ймовірно, але і контрпродуктивно. Їх взаємозв'язок і взаємозалежність досягла такого рівня, коли правомірно вести мову про домінування спільних, загальних інтересів розвинених країн. Ті численні свідчення, пов'язані з поглибленням інтеграційних процесів в Європі і в світі, характеризують процес становлення нового типу світового співтовариства, правда, в його значно усіченої частині, заснованого на спільності інтересів і договірно-правовому принципі вирішення виникаючих проблем.

Проте тут же виникає питання: невже все так милостиво попереду і чому і сьогодні розвинені країни продовжують удосконалювати свою оборону, спираючись на якісних параметрах зброї і техніки?

На наш погляд, в основі цього лежить ряд причин:

По-перше, якщо вважати постіндустріальне суспільство в якості орієнтира цивілізаційного розвитку, на який спрямований вектор суспільного прогресу, то в нову еру вступили трохи більше десятка держав, інші або стоять на порозі вступу, або знаходяться на різних стадіях формування індустріального суспільства. Тому багатство і влада для кожної групи держав має цілком конкретний зміст і боротьба за їх оволодіння ще не виключає використання сили. І чим більшою мірою держава відстоїть від порога постіндустріального суспільства, тим більше у нього прагнення використовувати силу для досягнення своїх цілей.

Виходячи з цього, С. Хантінгтон, пророкуючи зіткнення цивілізацій, закликає Захід до згуртування проти можливого нашествия з Півдня. Слід зазначити, що саме в цих країнах, за словами Тоффлера, нестабільність суспільства створює ґрунт для втілення в життя високоінтенсивних агресивних ідеологій, таких як релігійний фундаменталізм, екофашизм, расизм, які можуть бути використані в якості прапора для боротьби проти багатой Півночі. Тому західні політики уважно вивчають ці явища і прислухаються до прогнозів вчених, що знаходить своє втілення в реальних політичних кроках, спрямованих на захист своїх країн. Тут доречно згадати про розширення «зони відповідальності НАТО» та переорієнтації спрямованості цього військово-політичного союзу зі Сходу на Південь, про розробку та впровадження нових систем ППО і ПРО, здатних боротися з тактичною ядерною зброєю і засобами її доставки, про розвиток служб антитерору та ряді інших практичних заходів щодо зміцнення військової безпеки.

По-друге, особливістю всіх трьох технологічних революцій, що відбулися у світі, є те, що жодна з них не скасувала повністю позитивних звершень своїх попередниць. У цьому плані і для постіндустріального суспільства продовжують залишатися багатством родючі землі, люди, капітал, ринки збуту і все те, що становило багатство людства протягом його історії. А влада, заснована на лідерстві, аж ніяк не виключає наявності речової та особистої залежності. Тому країни постіндустріального суспільства зацікавлені у збереженні та примноженні цих цінностей, що, цілком ймовірно, не виключає застосування військової сили для їх захисту. І це буде більш очевидним в міру того, як все нові країни почнуть вступати в постіндустріальну епоху, і більш активно заявляти про себе на традиційних ринках західних держав. У всякому разі протиріччя між глобалізацією світогосподарських зв'язків і національно-державним устроєм за прогнозом Д. Белла буде однією з істотних політичних проблем на найближчу чверть століття. Чи вдасться її вирішити і в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні подібно Західній Європі, без використання сили, покаже час, хоча передумови до подібного рішення створені і створюються постійно.

Що ж стосується відносин між країнами різних цивілізаційних моделей, що знаходяться на різних стадіях індустріальної цивілізації, то тут, по всій вірогідності, ще тривалий час принцип «балансу сил» матиме досить істотне значення. Причому йдеться як про двосторонні відносини держав, так і про відносини коаліцій держав, створених на основі співпадаючих або загальних інтересів навколо лідера, що виступає в ролі центру модернізації. Боротьба за домінування в регіоні, за оволодіння економічно або політично важливими територіями, комунікаціями нерідко може набувати конфліктну форму, досягаючи вищих стадій міжнародного конфлікту - війни.

Однак необхідно постійно пам'ятати, що ці країни вільно чи мимоволі вплетені в цілісну систему міждержавних відносин і змушені рахуватися з діючими в ній системними закономірностями. Зокрема, мова йде про збільшену ролі міжнародних організацій, таких як ООН, ОБСЄ, НАТО та інших, які як на глобальному, так і на регіональному та двосторонньому рівнях можуть виступити в якості «третьої сторони» конфлікту, використовувати політико-дипломатичні, економічні та навіть військові засоби для врегулювання виникаючих конфліктів. Причому вирішення конфлікту можливе як шляхом безпосереднього впливу на сторони конфлікту, так і опосередковано, через лідера регіонального угруповання держав, що виступає в якості центру модернізації, держави, яка внаслідок більш високого рівня соціально-економічного розвитку більшою мірою зацікавлена в підтримці взаємовигідних відносин з розвиненими країнами, отже, і в політичній стабільності.

Таким чином, в сучасних міжнародних відносинах досить чітко простежується тенденція заміни права сили - силою права. Як зазначав один із президентів США Р. Ніксон, «світ не так перемінився, щоб ми могли ігнорувати реальності силової політики. Але він став достатньою мірою іншим, щоб можна було присвятити більше ресурсів і уваги проблемам іншим, ніж безпека в її вузькому розумінні».

Вступ ряду держав в постіндустріальне суспільство, цивілізаційно-культурні відмінності в сучасному світі все більше свідчать на користь того, що домінуюче значення в системі міждержавних відносин отримують не баланс інтересів окремих держав і союзів, а спільні інтереси регіональних або субрегіональних об'єднань та союзів держав. При цьому наявність серйозних якісних відмінностей у рівні соціально-економічного розвитку, підставу для пошуку спільних інтересів навіть на двосторонньому рівні не виключає, оскільки, з одного боку, в даному випадку позначається дія закону «індукованої реакції» (демонстраційного ефекту), внаслідок чого відмінності в якості життя ініціює прискорення соціально-економічного розвитку в більш відсталій країні, і з іншого - потреби прискореного розвитку формують більш широку базу для спільних інтересів.

На закінчення необхідно відзначити, що незважаючи на всі колізії сучасного світу, на велику прірву в рівні життя між лідерами і відсталими країнами, на несправедливий розподіл ресурсів планети, майбутнє світу

пов'язане з пошуком спільних інтересів усіх країн і народів, оскільки в іншому випадку майбутнього у людей просто-напросто немає.